

Абабілова Н. Н.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської філології та перекладу
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ДОКУМЕНТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено проблемі відтворення документів міжнародного права, зокрема двадцяти п'яти статей Конвенції Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод» українською мовою. Переклад документів міжнародного права має бути точним, стислим; досягти адекватності перекладу можна завдяки перекладацьким трансформаціям. Автор аналізує праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо класифікації лексико-семантичних трансформацій та доходить висновку, що науковці неодностайні у поглядах на їх типи, оскільки найчастіше розглядають окремо лексичні та семантичні трансформації. За основу дослідження взято класифікацію С. Є. Максимова, який поділяє лексико-семантичні трансформації на: генералізацію (слово із вузким значенням замінюється у перекладі словом із ширшим значенням), диференціацію (добір із багатьох варіантів перекладу, які тільки частково висвітлюють значення того чи іншого слова у мові оригіналу, того варіанту перекладу, який буде доречним у тому чи іншому контексті), конкретизацію (слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вузкої семантики) і модуляцію (в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається). Автор статті подає результати практичного дослідження, у процесі якого з 792 перекладацьких трансформацій виявлено 103 лексико-семантичних (генералізація, диференціація, конкретизація і модуляція або смислової розвиток). Лексико-семантичні трансформації не є дуже поширеними (14% від загальної кількості) під час відтворення англійських текстів конвенцій. Аналіз перекладацьких трансформацій на прикладі перекладу текстів офіційно-ділового стилю, зокрема перекладу текстів конвенцій, дає підстави стверджувати, що найчисленнішими є диференціація (45 (7%)) та конкретизація (42 (5%)).

Ключові слова: документи міжнародного права, перекладацькі трансформації, лексико-семантичні трансформації, переклад.

Постановка проблеми. Метою перекладу є така трансформація тексту, в процесі якої створене перекладачем повідомлення справляє той самий ефект на читача/слухача, що й оригінал. Цього можна досягти лише за умови внесення певних структурних і семантичних змін, які спричинені лексичними та граматичними відмінностями між мовами (в широкому розумінні – різницею між відповідними культурами). Тому, розглядаючи ту чи іншу мовну одиницю, що підлягає відтворенню, перекладач бере до уваги як лексико-семантичне значення слів і словосполучень, так і їх граматичні властивості, які можуть досить істотно впливати на адекватність перекладу. Це є причиною досить частого використання такого перекладацького феномена, як лексичні, семантичні і граматичні трансформації.

Дослідження перекладацьких трансформацій пов'язані з іменами В. Комісарова, О. Семенова, С. Максимова, Н. Князе-

вої, А. Мамрак, Р. Міньяр-Белоручева, Л. Бархударова, Г. Мірам, І. Корунця, Я. Рецкера, В. Гака, А. Швейцера, Л. Лагишева та ін.

Різні аспекти офіційно-ділової документації та особливості її перекладу вивчалися в працях І. Арнольд, Л. Бархударова, І. Гальперіна, В. Калюжної, В. Комісарова та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що у перекладознавстві наявні розгалужені класифікації лексичних та семантичних трансформацій. Більшість науковців диференціюють лексичний і семантичний рівні трансформацій, а деякі вчені, як-от Г. Мірам, взагалі не виділяють рівні та поділяють всі наявні перекладацькі трансформації на членування, з'єднання, перестановку, заміну, додавання, опущення й антонімічний переклад. Зазвичай до лексичних трансформацій зараховують прийом генералізації та конкретизації (Л. Черняховська, Я. Рецкер, Л. Бархударов, А. Мамрак, А. Фітерман та Т. Левицька, Р. Міньяр-Белоручев), антонімічний переклад (Л. Черняховська, Я. Рецкер, Л. Бархударов), прийом компенсації (Л. Бархударов, Я. Рецкер). Крім того, до лексичних трансформацій належать транскрипція, транслітерація і калькування (В. Комісаров), описовий переклад, наблизений переклад і трансплантація (А. Мамрак), метонімічний переклад, перефразовування (Л. Черняховська). Своєю чергою, до семантичних трансформацій належать метафоричні, метонімічні та синонімічні заміни, логічний розвиток понять, антонімічний переклад та компенсація (Р. Міньяр-Белоручев), генералізація, конкретизація, додавання, опущення (О. Семенов). Деякі мовознавці окремо виділяють лексико-семантичні трансформації, як-от В. Комісаров, який до цієї групи зараховує конкретизацію, генералізацію, модуляцію. С. Максимов і Я. Рецкер, крім названих, виділяють ще смисловий розвиток.

За основу нашого дослідження було обрано класифікацію лексико-семантичних перекладацьких трансформацій українського перекладознавця С. Максимова, до якої належать генералізація, диференціація, конкретизація і модуляція або смисловий розвиток.

Мета статті – проаналізувати види лексико-семантичних трансформацій, що були застосовані у процесі перекладу текстів документів міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Під генералізацією розуміють таку трансформацію, внаслідок якої слово із вузким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі словом із ширшим значенням [2]. Застосування цього прийому може призводити до певної втрати точності інформації, а отже, не варто його використовувати в тих випадках, коли вживання в перекладі словникового відповідника може викликати порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу: This Article shall not prevent States from *requiring* the licensing of broadcasting, television or cinema enterprises [5]. – Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності

радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [4]. – Настоящая статья не препятствует государством *осушествляют* лицензирование радиовещательных, телевизионных или кинематографических предприятий [3].

Застосування диференціації значення можна пояснити тим, що в англійській мові є багато слів із широкою семантикою, які не мають прямих еквівалентів в українській мові. В таких випадках у словниках подається багато варіантів перекладу, які тільки частково висвітлюють значення цього слова у мові оригіналу, і тому перекладачеві доводиться вибирати той варіант, який буде доречним у тому чи іншому контексті [2]: The judges shall *be* of high moral character and must either possess the qualifications required for appointment to high judicial office or be juriconsults of recognised competence [5]. – Судді повинні *мати* високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності [4]. – Судьи должны *обладать* самыми высокими моральными качествами и удовлетворяют требованиям, предъявляемым при назначении на высокие судебные должности, или быть правоведами с общепризнанным авторитетом [3].

Конкретизація, заміна слова (терміна) ширшої семантики в оригіналі словом вужчої семантики, часто застосовується і тоді, коли в перекладацькій мові є слово з таким самим широким значенням, оскільки такі слова можуть мати різну міру вживаності у вихідній мові і перекладацькій мові [2]. На відміну від диференціації, яка можлива і без конкретизації значення, остання завжди супроводжується диференціацією і неможлива без неї: ...to examine or *have* examined witnesses against him... [5] – ... допитувати свідків обвинувачення або *вимагати*, щоб їх допитали... [4] – ... допрашивать показывающих против него свидетелей или *иметь право* на то, чтобы эти свидетели были допрошены... [3].

В основі модуляції лежить принцип заміни причина її наслідком, об'єкт – його характеристикою, процес – об'єктом і навпаки. Найчастіше значення співвіднесених слів в оригіналі і перекладі опиняються при цьому зв'язаними причинно-наслідковими відносинами [2]. Тоді сполучення двох елементів із трьох можливих (причина-процес-наслідок) можуть мати шість таких варіантів: заміна процесу причиною; заміна процесу наслідком; заміна причини процесом; заміна причини наслідком; заміна наслідку причиною; заміна наслідку процесом: ...*the determination* of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him... [5] – ... спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення... [4] – ...*в случае спора* о его гражданских правах и обязанностях или при предъявлении ему любого уголовного обвинения... [3].

Чинні міжнародні договори є частиною законодавства України, а порядок здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України українською мовою був затверджений у 2006 р. [1]. Переклад міжнародних договорів є досить складним процесом, оскільки у процесі перекладу таких текстів треба дотримуватись точності, ясності та стислості викладення, а задля досягнення адекватності перекладу та уникнення контекстуальних невідповідностей в процесі перекладу слід застосовувати перекладацькі трансформації.

Задля виявлення лексико-семантичних трансформацій, які використовуються з метою відтворення текстів офіційно-ділового стилю українською мовою, було проаналізовано

переклад 25 статей Конвенції Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод», український варіант якої розміщений на офіційному сайті Верховної Ради України, а російський – на сайті Ради Європи. В процесі аналізу виявлено 792 перекладацьких трансформацій, з яких лексико-семантичних – 103 (генералізація, диференціація, конкретизація і модуляція або смисловий розвиток). Таким чином, ми бачимо, що лексико-семантичні трансформації не є дуже поширеними (14%) під час здійснення перекладу англійських текстів конвенції. Найбільш численними серед них є випадки диференціації (45 (7%), з яких 23 приклади в українському перекладі та 22 – в російському) та конкретизації (42 (5%), з яких 21 приклад в українському перекладі та 19 – в російському). Найчастіше прийом диференціації застосовується задля передачі дієслів типу *be, get, take, give, have, make, do* та ін., які в англійській мові відіграють важливу роль у смисловій структурі висловлювання. Так, у реченні: No one shall be *required* to perform forced or compulsory labour [5]. – Ніхто не може бути *присилуваний* виконувати примусову чи обов'язкову працю [4]. – Никто не должен *привлекаться* к принудительному или обязательному труду [3], незважаючи на те, що прямим значенням дієслова «*require*» є «вимагати», український і російський перекладачі замінюють його на «присилувати» і «привлекать» відповідно. Є випадки, коли під час перекладу українською мовою трансформацію диференціації не використано, а в російській вона присутня, і навпаки: ... the press and public may be excluded from all or part of the trial in the *interests* of morals, public order or national security in a democratic society... [5]. – ... преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в *інтересах* моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві... [4]. – ... преса и публика могут не допускаться на судебные заседания в течение всего процесса или его части по *соображениям* морали, общественного порядка или национальной безопасности в демократическом обществе... [3]. Як бачимо, український перекладач залишає лексичне значення слова «*interests*» незмінним («інтересах»), а російський замінює його на «соображения».

Прийом конкретизації часто застосовується задля передачі дієслів типу *be, get, take, give, have, make, do* та ін. Приміром, у нижченаведеному прикладі дієслово «*to have*» українською мовою перекладено як «одержувати», а російською – «пользоваться»: ...*to have* the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court [5]. – ... якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – *одержувати* безоплатну допомогу перекладача [4]. – ... *пользоваться* бесплатной помощью переводчика, если он не понимает языка, используемого в суде, или не говорит на этом языке [3]. Вживання прийому конкретизації можна спостерігати в перекладі у наступному реченні слова «*colour*», де для ширшого і повнішого розкриття змісту, перекладач таким чином пояснює читачеві, що малося на увазі: ...without discrimination on any ground such as *colour*... [5] – ... без дискримінації за будь-якою ознакою – *кольору шкіри*... [4] – ...без какой бы то ни было дискриминации по признаку *цвета кожи*... [3].

Поодинокими в тексті перекладу є випадки застосування прийому модуляції 9 (1%), з яких 3 приклади в українському перекладі та 8 – в російському: This Article shall not prejudice the *trial* and punishment of any person for any act or omission... [5] – Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також

для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність...[4] – Настоящая статья не препятствует осуждению и наказанию любого лица за совершение какого-либо деяния или за бездействие...[3].

Найменш чисельними є приклади застосування прийому генералізації – 7 (1%), з яких 3 приклади в українському перекладі та 4 – в російському. На нашу думку, причиною цього є офіційність та строгість викладу правових текстів, де слова зазвичай вживаються у прямих значеннях, а образність, як правило, відсутня. Так, у російському перекладі «*reaffirming*» перекладено як «подтверждая», тобто перекладач не наголошує у перекладі на процесі повторювальної дії: *Reaffirming their profound belief in those fundamental freedoms which are the foundation of justice and peace in the world...* [5] – Знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі... [4] – Подтверждая свою глубокую приверженность основным свободам, которые являются основой справедливости и всеобщего мира... [3].

Висновки. Отже, порівнявши переклади документів міжнародного права українською та російською мовами, ми дійшли висновку, що, незважаючи на спорідненість цих двох мов, у низці випадків переклади різняться між собою, адже кожен із перекладачів прагне подолати ті чи інші труднощі перекладу по-своєму і тому розбіжності у перекладі неминучі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у проведенні аналізу застосування лексико-семантичних трансформацій у процесі перекладу інших типів документів міжнародного права

Література:

1. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
2. Максимов С.С. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2012. 203 с.
3. Конвенція о защите прав человека и основных свобод. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

Абабилова Н. Н. Использование лексико-семантических трансформаций в процессе перевода документов международного права

Аннотация. Статья посвящена проблеме перевода документов международного права, в частности двадцати пяти статей Конвенции Совета Европы «О защите прав человека и основных свобод» на украинский язык. Перевод документов международного права должен быть точным, кратким; достичь адекватности перевода возможно благодаря переводческим трансформациям. Автор анализирует отечественные и зарубежные подходы к классификации лексико-семантических трансформаций и приходит к выводу, что ученые неединодушны в своих взглядах на их типы, поскольку чаще всего рассматривают отдельно лексические и семантические трансформации. За основу исследования взята классификация С.Е. Максимова, по которой лексико-семантические трансформации делятся на: генерализацию (слово с узким значением заменяется

в переводе на слово с более широким значением), дифференциацию (подбор из многих вариантов перевода, которые только частично освещают значение того или иного слова в языке оригинала, того варианта перевода, который будет уместным в том или ином контексте), конкретизацию (слово широкой семантики в оригинале заменяется словом узкой семантики) и модуляцию (в переводе используется слово, значение которого является логическим развитием значения слова, которое переводится). Автор статьи представляет результаты практического исследования, в ходе которого из 792 переводческих трансформаций выявлено 103 лексико-семантических (генерализация, дифференциация, конкретизация и модуляция или смысловое развитие). Таким образом, мы видим, что лексико-семантические трансформации не являются очень распространенными (14% от общего количества) при осуществлении перевода англоязычных текстов конвенций. Анализ переводческих трансформаций на примере перевода текстов официально-делового стиля, в частности перевода текстов конвенций, дает основания утверждать, что наиболее многочисленными являются дифференциация (45 (7%)) и конкретизация (42 (5%)).

Ключевые слова: документы международного права, переводческие трансформации, лексико-семантические трансформации, перевод.

Ababilowa N. The use of lexical-semantic transformations in the process of documents of international law translation

Summary. The article is devoted to the problem of international law documents translation, in particular, twenty-five articles of the Council of Europe Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental, into Ukrainian. Reproduction of documents of international law should be accurate, concise; adequate translation is possible due to translational transformations. The author analyzes domestic and foreign approaches to the classification of lexical-semantic transformations and comes to the conclusion that scientists are not unanimous in their views on their types. Most often, scientists consider separately lexical and semantic transformations. After analyzing various approaches to the definition of lexical, semantic and grammatical transformations, we stopped at the classification of S.E. Maximov. The scientist divides the lexical-semantic transformations into: generalization (a word with a narrow meaning is replaced by a word with a broader meaning), differentiation (selection from many translation options that only partially illuminate the meaning of a word in the original language, that translation variant, which will be relevant in a particular context), concretization (the word of the broad semantics in the original is replaced by the word of narrow semantics) and modulation (the word is used in the translation, the meaning of which is a logical development of words that translates). The author of the article presents the results of a practical study, during which 103 lexical-semantic (generalization, differentiation, concretization and modulation or semantic development) were identified out of 792 translation transformations. Thus, we see that the lexical-semantic transformations are not very common (14% of the total) in the translation of English-language texts of conventions. The analysis of translation transformations by the example of the official-business style texts translation, in particular the translation of the texts of the conventions, gives grounds for asserting that the most numerous of them are differentiation (45 (7%)) and concretization (42 (5%)).

Key words: international law documents, translation transformations, lexico-semantic transformations, translation.